

УДК 930.253:94(477)(092)

А. І. ШАПОВАЛ*

СПІВПРАЦЯ МИХАЙЛА АНТОНОВИЧА З УКРАЇНСЬКИМ ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНИМ ТОВАРИСТВОМ У ПРАЗІ

Висвітлено наукову діяльність М. Антоновича, участь вченого в роботі Українського історично-філологічного товариства в Празі. Вперше опубліковано життєпис М. Антоновича та список його головних наукових праць.

Ключові слова: М. Антонович; наукова діяльність; Українське історично-філологічне товариство в Празі; архівні дослідження.

Актуальним завданням для сучасної української історичної науки є дослідження наукової діяльності та творчого доробку української інтелігенції в еміграції. Серед плеяди українських учених, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної науки за кордоном, гідне місце посідає представник однієї з славетних українських наукових династій – історик Михайло Дмитрович Антонович (1910–1955). Проте його життя та творчу спадщину ще мало висвітлено в українській історіографії. Зокрема, поза увагою дослідників залишилася співпраця вченого з Українським історично-філологічним товариством у Празі (далі – УІФТ). Лише побіжно про участь М. Антоновича у діяльності цього товариства згадано у фундаментальному дослідженні С. Наріжного¹ та його брошурі, присвяченій ювілею УІФТ, а також у кількох наукових публікаціях сучасних істориків². У пропонованій статті нами зроблено спробу висвітлити діяльність Михайла Дмитровича в УІФТ та проаналізувати його науковий здобуток у товаристві.

Основну джерельну базу дослідження становлять документи УІФТ у Празі, епістолярій М. Антоновича та автобіографії вченого, що зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України і Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України.

М. Антонович народився 22 серпня 1910 р. у Флоренції в сім'ї Дмитра Володимировича і Катерини Михайлівни Антоновичів³. Наприкінці 1911 р. ця родина повернулася в Київ. Згодом Михайло розпочав шкільну освіту, вступивши у 1918 р. до підготовчого класу Другої державної гімназії імені Кирило-Мефодіївського братства. У 1919 р.

* *Шаповал Андрій Іванович* – науковий співробітник Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. Вернадського.

він навчався у приватній французькій гімназії М. Мереслі, а з осені 1920 р. – у єдиній трудовій школі № 57 імені І. Франка⁴.

Восени 1923 р. Михайло разом із матір'ю, сестрою Мариною і братом Марком переїхав до Праги, де вже мешкав його батько Д. Антонович. Навесні 1924 р. М. Антонович продовжив навчання в Українській гімназії у Празі, яку закінчив у червні 1927 р. Того ж року його прийнято до Українського вільного університету в Празі (далі – УВУ), де як дійсний студент він навчався на історико-філологічному відділенні філософського факультету. У 1930 р. в УВУ М. Антонович склав державний (так званий професорський) іспит, який давав йому право викладати у старших класах гімназії. Однак, маючи намір присвятити своє життя науковій праці, він підготував докторську дисертацію “Токвіль як історик” (головний рецензент професор О. Шульгин) і, склавши у 1931 р. в УВУ докторські іспити, отримав ступінь доктора філософії⁵.

Водночас після закінчення гімназії у 1927 р. М. Антонович для продовження студій виїхав у Німеччину, де спочатку як вільний слухач, а з листопада 1928 р. як дійсний студент навчався на філософському факультеті Берлінського університету імені Фрідріха-Вільгельма⁶. Він спочатку вивчав зоологію, а з четвертого семестру основною спеціальністю його студій стала історія Західної Європи. У 1933 р. здобув ступінь доктора філософії вже у Берлінському університеті, захистивши дисертацію на тему “Фридрих Людвіг Ян. Причинок до історії початків німецького націоналізму” (головний рецензент професор д-р. Г. Онкен). У цьому ж році дослідження молодого науковця опубліковано у Берліні німецькою мовою.

Під час навчання у Берлінському університеті М. Антонович отримував стипендію від Українського наукового інституту в Берліні (далі – УНІБ), що підтримував українських студентів. Також для українських студентів УНІБ організовував спеціальні курси з українознавчих дисциплін, на яких М. Антонович мав змогу слухати лекції Д. Дорошенка, І. Мірчука, В. Залозецького, З. Кузелі та ін. У 1931 р. за направленням УНІБ він працював у “Haus-Hof-und Staatarchiv” – архіві імператорського двору і дому, що був самостійним відділом австрійського Державного архіву у Відні, таким чином розпочавши свої наукові дослідження у європейських архівах. Після закінчення Берлінського університету молодий дослідник продовжив співпрацю з УНІБ, науковим співробітником якого залишався до 1937 р.⁷

У березні 1932 р. М. Антонович як делегат від УНІБ взяв участь у роботі другого Українського наукового з'їзду в Празі, де виступив із доповідями “З діяльності князя Репніна як віце-короля Саксонії” та “Вплив Фіхте на Яна”⁸. Значну роль в організації та проведенні цього форуму відіграло УІФТ у Празі, засноване 30 травня 1923 р. з ініціативи Д. Антоновича та за діяльної підтримки професорів УВУ. Метою ді-

яльності цього товариства був розвиток української науки та культури. Воно прагнуло об'єднати зусилля українських вчених, які працювали в усіх галузях історичної та філологічної науки. Незабаром винятково здібного молодого вченого-історика М. Антоновича було обрано дійсним членом УІФТ в Празі.

У автобіографіях М. Антонович подав різні дати свого вступу до товариства. Так, у життєписі, датованому 1945 р. (про який мова піде далі), науковець свідчив, що членом УІФТ у Празі він був від 1932 р.⁹ Однак в іншій автобіографії, написаній ним раніше, ймовірно, у 1936 р., вказано, що дійсним членом УІФТ став восени 1933 р.¹⁰ Виявлені в ЦДАГО України документи дають можливість уточнити дату його вступу до нього. Зокрема, серед протоколів засідань УІФТ, що зберігаються в архіві, є подання на прийняття д-ра М. Антоновича у дійсні члени УІФТ, підготовлене Ф. Слюсаренком і С. Наріжним 27 червня 1933 р.¹¹ Саме ця дата, як час обрання М. Антоновича дійсним членом УІФТ, подавалася у списках його членів, які щорічно публікувалися у “Справозданнях” товариства¹².

УІФТ у Празі було суто науковим товариством, діяльність котрого зосереджувалася на проведенні наукових засідань, на яких його члени виступали з доповідями та обґрунтовували наукові концепції. Перший реферат, підготовлений М. Антоновичем для нього – “Управління князя Репніна в Саксонії”, який (як підкреслив дослідник у листі до голови наукового товариства Д. Антоновича), був написаний “виключно на архівних матеріалах”¹³. Також М. Антонович повідомив, що про його розвідку стало відомо директору УНІБ І. Мірчуку, котрий наполягав на тому, щоб про своє дослідження науковець спочатку доповів у інституті. Проте Михайло Дмитрович, пам'ятаючи про високий статус УІФТ у науковому світі, вважав, що погодитися з пропозицією І. Мірчука він зможе лише у тому випадку, коли наукове товариство “нічого не матиме проти” такого виступу¹⁴.

Зрештою цю доповідь М. Антонович виголосив на засіданні УІФТ у Празі 17 квітня 1934 р.¹⁵ У рефераті на основі документів із Державного архіву у Відні та Таємного державного архіву в Берліні висвітлювалася діяльність князя М. Репніна як правителя Саксонії та робився висновок, що він був талановитим керівником і дипломатом.

11 грудня 1934 р. на засіданні УІФТ в Празі М. Антонович виступив із доповіддю “Листування барона Штайна і графа Кочубея. 1812–1813”, в якій на підставі виявлених у Берлінському державному архіві документів висвітлив нові факти із біографії дипломата і державного діяча В. Кочубея та подав відомості про організацію російсько-німецького легіону в 1812 р.¹⁶ Цей реферат він також прочитав в УНІБ. Тут під час його обговорення було висловлено зауваження, що тема дослідження не має нічого спільного з історією України. Відповідаючи опонентам,

автор звернув увагу на те, що українську історію початку XIX ст. не слід розглядати “сьогоднішніми мірами національної свідомості”, і наголосив, що представники таких українських родів як Гамалії, Кочубеї, Безбородьки та Завадовські, незважаючи на їхню службу російському уряду, мають право на “місце в українській історії”. Вчений був проти того, щоб історію України першої половини XIX ст. “зводити” лише до Г. Квітки-Основ’яненка та І. Котляревського¹⁷.

Зазвичай у щорічних “Справозданнях” УІФТ аналізувався зв’язок цього наукового товариства з тими його членами, які мешкали поза межами Чехословаччини, зокрема у Німеччині, Польщі, Франції, Америці чи навіть Африці. Так, у звіті за 1934–1935 рр. відзначалося, що воно підтримувало сталий зв’язок з його закордонними членами, й підкреслювалася активна участь у роботі УІФТ М. Антоновича і Д. Чижевського, які приїздили до Праги і особисто виступали на його засіданнях¹⁸. У “Справозданні” також повідомлялося, що 17 травня 1935 р. в УНІБ відбулося спеціальне засідання, присвячене пам’яті членів УІФТ В. Біднова і С. Дністрянського, які пішли з життя навесні цього ж року. З доповідями про життєвий шлях та діяльність померлих вчених виступили М. Антонович, Б. Крупницький та І. Мірчук¹⁹. Коли у 1936 р. з’явилася в світ надрукована УІФТ у Празі брошура “Пам’яті професора Василя Біднова”, М. Антонович та І. Мірчук організували розповсюдження її в Німеччині²⁰.

У 1935 р. М. Антонович вивчав документи з історії України у Таємному державному архіві в Кенігсберзі, а у 1936 р. – у Державному архіві в Данцігу²¹. Результатом його наукових пошуків стали розвідки, з якими вчений виступив на засіданнях УІФТ у Празі: “З україніки Кенігсберського архіву” – 10 грудня 1935 р; “Акти до економічної історії України XVIII ст. в Кенігсберському архіві” – 31 березня 1936 р; “Козаччина в 30-х рр. XVII ст. (по матеріалах Данцігського архіву)” – ймовірно, восени або у грудні 1936 р; “Северин Наливайко в світлі документів Данцігського державного архіву” – 2 квітня 1940 р.²²

Найкращі наукові доповіді членів товариства публікувалися у “Працях Українського історично-філологічного товариства в Празі”, перший том яких вийшов у 1926 р. Другий том “Праць”, виданий на пошану фундатора і незмінного голови товариства, професора Д. Антоновича з нагоди його 60-ліття, побачив світ у 1939 р. Серед 25 розвідок, що увійшли до збірника, було опубліковано й дослідження М. Антоновича “Матеріали до вербування українців у пруську армію XVIII ст.”, написане на основі виявлених у Кенігсберзькому державному архіві документів. Останню працю наукове товариство також видало окремою брошурою.

Свої наукові праці М. Антонович публікував здебільшого у Львові та Варшаві. Однак, оскільки з початком Другої світової війни це

робити стало неможливо, посилилася його співпраця з УІФТ у Празі. 7 жовтня 1939 р. у листі Д. Антоновичу він писав: "... з падінням Львова, а по всій правдоподібності і Варшави, справа українських наукових публікацій стоїть прямо катастрофічно. Я в цій справі зносився з Чижевським і ми вирішили активізувати справу видання наукових праць... Чижевський хотів робити справу як "Privatdruck"; я порадив натомість взяти фірму якоїсь організації, якій міцноє вести наукову діяльність. Практично входять у справу лише 2: "Історично-філологічне товариство" і "Музей ВБУ", зокрема перша з цих установ"²³.

М. Антонович і Д. Чижевський ініціювали перед управою УІФТ видання третього тому "Праць" наукового товариства, який вийшов друком у березні 1941 р. накладом 300 примірників. У цьому збірнику було опубліковано дослідження М. Антоновича "Пограничник Босий" про антитурецьку діяльність козацького полковника з Поділля В. Босого, а також праці Б. Крупницького, Д. Чижевського, І. Панькевича і С. Наріжного. Крім того, усі їхні розвідки, хоча й невеликим тиражем (50–80 примірників), було надруковано окремими відбитками. Витрати на видання третього тому "Праць" товариства і відбитків із нього у розмірі 9000 чеських крон було покрито грошовими внесками головним чином від М. Антоновича та інших авторів збірника. Також на пожертви від М. Антоновича і Б. Крупницького (5300 чеських крон) у 1941 р. було розпочато друк четвертого тому "Праць"²⁴.

25 березня 1941 р. М. Антонович на засіданні УІФТ в Празі прочитав реферат "Бернат Претвич – староста на Барі". Як зазначалося у "Справозданні" за 1940–1941 рр., це була єдина доповідь, виголошена закордонним членом товариства за звітний період²⁵.

До четвертого тому "Праць" УІФТ у Празі (1942) увійшли "Студії з часів Наливайка" М. Антоновича, які товариство також надрукувало окремою брошурою. У його дослідженні на багатій джерельній базі з'ясовано: зносини між козаками С. Наливайка й австрійським імператором Рудольфом II Габсбургом, який прагнув приєднати козаків до коаліції антитурецьких сил у Європі; значення корогви як козацького символу, що у традиціях Війська Запорізького мав політичний підтекст залежно від мети і володаря, до якого козаки наймалися на службу; козацькі походи 1593–1595 рр. у Молдавію, Угорщину і Білорусь; ініціативи київського католицького єпископа Йосипа Верещинського щодо заснування козацького князівства на Задніпров'ї; причини погіршення взаємин між козацьким військом і польською королівською владою. Як додаток до праці автора було опубліковано документи Державного архіву в Данцігу про діяльність козаків у 1592–1596 рр.

У ЦДАВО України зберігаються листи М. Антоновича до батька, написані у 1941–1942 рр., коли він як перекладач у штабі генерала Е. фон Клейста перебував на окупованій українській території. З лис-

тів можна довідатися про позитивні враження вченого щодо останніх видань УІФТ в Празі та його колег про праці самого науковця, які до Маріуполя, де з жовтня 1941 р. до травня 1942 р. мешкав Михайло Дмитрович, надіслав Д. Антонович. Так, у листі від 20 лютого 1942 р. М. Антонович писав: "... обидві книжки про Наливайка вже прийшли. Зовнішній вигляд зовсім задовольняючий... Список друкованих праць Товариства починає представляти зовсім імпозантно. Один примірник я подарував Стасюкові, другий Семенюті. Обидва дуже захоплено читають – а хвіст кандидатів на дальше читання безконечний"²⁶.

Від 1937 р. до червня 1941 р. М. Антонович працював науковим співробітником історично-політичного відділу Інституту Східної Європи у Бреслау (нині – м. Вроцлав, Польща). Всі сили вчений віддавав науці, у слугуванні якій вбачав сенс свого життя. Він свідомо залишився осторонь політики й не брав участі в українському націоналістичному русі. Однак М. Антонович був українським патріотом, який прагнув незалежності України й відчував персональну відповідальність за майбутнє українського народу, розвиток української науки і культури. З початком радянсько-німецької війни М. Антонович за рекомендацією директора Інституту Східної Європи, професора Г. Коха став перекладачем при штабі групи армій "Південь". Перебуваючи в Україні, М. Антонович знайомився з діяльністю українських культурно-просвітніх і наукових організацій, музеїв та українських видавництв, виступав із лекціями перед українською громадськістю, спілкувався з представниками української інтелігенції, яких інформував про здобутки української еміграції.

7 травня 1942 р. у "Маріупольській газеті" М. Антонович опублікував замітку "З нових українських книжкових видань", у якій інформував громадськість про вихід четвертого тому "Праць Українського історично-філологічного товариства у Празі". У цій же газеті також було опубліковано його статті: "Досліди української історії (поза межами СРСР)", "Українська історична белетристика (поза межами СРСР)", "Сціпіон український", "Великий король", "Ренесансовий гетьман", "Славний предок заслуженого роду", "Національні почування Шевченка", "Ріхард Вагнер", "Богдан Хмельницький. Славні спогади", "Іван Виговський", "Дмитро Вишневецький", "Імператор Карл V", "Початок українського друку" тощо. Гонорари, отримані за них, вчений надсилав до Праги для забезпечення друку п'ятого тому "Праць" УІФТ²⁷.

У квітні 1942 р. у маріупольському театрі ім. Т. Г. Шевченка М. Антонович прочитав лекцію "Німеччина і Україна", яка зібрала близько 700 слухачів. Увесь чистий прибуток від лекції у сумі 1600 крб. він знов-таки переслав науковому товариству. У цілому на видання п'ятого тому "Праць" УІФТ у Празі М. Антонович пожертвував 1300 німецьких ма-

рок²⁸, яких цілком вистачило б для друку збірника. Проте на заваді стала заборона цензури, подолати яку вдалося тільки у 1944 р.

Перебуваючи влітку 1942 р. у Харкові, М. Антонович зустрічався з професором Харківського університету й головою харківської “Прогресивної” В. Дубровським та вченим-мовознавцем Ю. Шевельовим, яких він залучив до співпраці з УІФТ у Празі²⁹. Згодом розвідка В. Дубровського “Архів Пульхерії Іванівни” була опублікована у п’ятому томі “Праць” наукового товариства.

З України М. Антонович виїхав восени 1942 р. У грудні того ж року в університеті Відня вчений склав габілітаційний іспит, який давав право викладати в університеті. На захист подав працю “Україна в Російській імперії. 1764–1867”, після чого його обрали доцентом Віденського університету. Водночас він поновив дослідження у Віденському державному архіві³⁰. Про результати своїх пошуків вчений звітував на засіданнях УІФТ в Празі, на яких прочитав реферати “Переяславська кампанія 1630 року” (15 грудня 1942 р.)³¹, “Окремі моменти з гетьманства Сагайдачного” і “Доповідь про українську віденського архіву” (січень–травень 1943 р.)³².

Працю М. Антоновича “Переяславська кампанія 1630 року”, що базувалася ще на матеріалах Державного архіву Данціга, опубліковано у п’ятому томі “Праць” наукового товариства і віддруковано окремою брошурою. У ній автор проаналізував причини, соціальну базу, хід та наслідки селянсько-козацького повстання під проводом Тараса Федорівича (Трясила), який, на думку вченого, був рішучим та ініціативним козацьким ватажком, але “безпомічним у царині політики і партійної боротьби”³³.

Улітку 1943 р. М. Антонович працював у відділі рукописів бібліотеки Рачинських, заснованій ще 1829 р. у Познані польським істориком, меценатом науки та культури графом Едвардом Рачинським, який подарував місту багатотисячні бібліотечні та архівні фонди. 16 листопада 1943 р. на засіданні УІФТ у Празі М. Антонович виголосив доповідь “Опис бібліотеки Рачинських”³⁴, тези якої збереглися і знаходяться у ЦДАГО України (ф. 269 – “Колекція документів “Український музей в Празі”)³⁵.

Слід зазначити, що під час Другої світової війни діяльність УІФТ у Празі не припинилася. Членами його стали знані вчені: О. Оглоблін, Ю. Шевельов, В. Дубровський, Н. Полонська-Василенко, І. Крип’якевич, Ф. Колесса та інші науковці з Києва, Харкова, Одеси, Львова тощо. У травні 1944 р. до складу товариства входило 73 вчених, з яких 62 були дійсними членами, а 11 – членами-співробітниками. У 1942–1943 рр. відбулося 23 засідання його, на яких виголошено 25 доповідей. У 1943–1944 рр. УІФТ провело вже 29 засідань, на яких було заслухано 36 наукових повідомлень. У цілому за час його роботи (1923–1945 рр.)

відбулося 531 засідання, на яких обговорено близько 750 рефератів. М. Антонович на засіданнях УІФТ виступив з 12 науковими доповідями, останню з яких “Рух переселення на Україні та переломі XVI–XVII ст.” зробив 4 квітня 1944 р.³⁶

На травень 1944 р. каталог видань УІФТ містив 74 назви. Крім того, готувався до друку шостий том “Праць Українського історично-філологічного товариства в Празі”, у чому діяльну участь брав і М. Антонович. 19 травня 1944 р. у листі до М. Кордуби він писав: “Зараз подаємо в цензуру шостий том і надіємось, бо... цієї риси людської вдачі навіть і цензура заборонити не може. Шостий том складатиметься переважно з праць киян та харківчан (Оглоблін, Шарлемань, Ковальов, Шевельов, Дубровський) та кількох “тутешніх” (Рудницький та Олянчин). Мені дуже хотілося мати в слідуючій томі побільше статей про Хмельницького, по-перше тому, що досі Іст[орично]-філ[ологічне] т[овариств]во цій постаті не присвятило ніякої уваги, а по-друге – щоб не обійти повною мовчанкою трьохсотлітнього ювілею 1648 року”³⁷.

Після того, як від виконання секретарських повноважень в УІФТ відмовився С. Наріжний, який водночас перестав займатися виданнями товариства, до праці над збірником, що виходив великим обсягом, М. Антонович пропонував залучити С. Сірополка, який, на переконання вченого, цю роботу, якби за неї “взявся, зробив би добре”³⁸. З листа Михайла Дмитровича до батька від 24 червня 1944 р. довідуємося, що на друк шостого тому “Праць” УІФТ вчений мав намір передати свій гонорар, одержаний за публікацію написаної ним передмови до оповідань О. І. Левицького³⁹. Взагалі на потреби наукового товариства у цей час М. Антонович пожертвував понад 5 тис. нім. марок⁴⁰. Однак завершити працю над шостим томом “Праць” так і не вдалося через припинення діяльності товариства у квітні 1945 р. Не була опублікована також монографія М. Антоновича про гетьмана П. Сагайдачного, написання якої вчений завершив навесні 1944 р.⁴¹

Серед колекції документів “Український музей в Празі” ЦДАГО України виявлено лист М. Антоновича до управи УІФТ, написаний 12 січня 1945 р., з якого можна дізнатися, що у цьому році на засіданнях наукового товариства вчений планував виголосити доповідь “Гетьмани Олифер Голуб і Михайло Дорошенко”⁴². Ця розвідка про діяльність наступників П. Сагайдачного стала останнім дослідженням вченого, над яким він працював у 1944–1945 рр., перед його арештом НКВС.

На прохання управи товариства М. Антонович долучив до листа свій життєпис і список головних наукових праць, у якому, як зазначав науковець, відсутні його дрібніші розвідки, опубліковані у виданнях УНІБ за 1936–1937 рр., статті з львівського часопису “Назустріч” за 1938 р. і “Маріупольської газети” за січень-травень 1942 р., а також науково-популярні публікації вченого у львівському журналі “Молоде

юнацтво”⁴³. Оскільки його життєпис і перелік наукових праць мають певну цінність, подаємо повний текст виявлених документів із збереженням граматичних та стилістичних особливостей:

“Життєпис

Михайло Дмитрович Антонович. Народився 22 серпня 1910 р. у Флоренції (Італія). Освіту розпочав зі старшою підготовчою клясою 11-ої Української гімназії ім. Кирило-Мефодіївського Братства у Києві в 1918 р. В 1919 р. учився у приватній французькій гімназії М. Мереслі у Києві; від осені 1929 в єдиній 57 Трудовій школі ім. Івана Франка, також. Восени 1923 переїхав до Праги і 1924–1927 вчався до Української Реформованої Реальної гімназії в Празі. Після іспиту зрілості в червні 1927 виїхав завдяки стипендії Українського Наукового Інституту в Берліні на студії до Німеччини. Рівночасно записався на Український В. Університет у Празі. Головний фах перші три семестри: зоологія, відтак історія західної Європи. Докторат на Українським В. Університеті 1931. Докторат на університеті Фридриха-Вільгельма в Берліні 1933. Перші архівні студії в “Гаус-Гоф-унд Штаатсархів” у Відні 1931, далші в 1933–1934 рр. у “Таємному Державному Архіві” в Берліні над паперами відносно генерал-губернаторства кн. Репніна в Саксонії. 1935 – праця в “Таємнім Державнім Архіві” в Кенігсберзі, 1936 – в архіві у Данцігу. Весь цей час, аж до 1937 р. являвся науковим співробітником Українського Наукового Інституту в Берліні. Від 1932 член Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі.

Від кінця 1937 аж до сьогодні науковий референт при “Остеуропа-Інститут” у Бряслау. Влітку 1937 знову праця в архіві в Кенігсберзі, 1938 в архіві Бряслау. Від січня 1939 вибраний членом Історичної секції Наукового Товариства Шевченка у Львові. 1941–1942 (осінь) перекладчик при німецькій армії на сході. В грудні 1942 габілітаційний іспит на університеті в Відні. Рівночасно: праця в віденському архіві. Влітку 1943 р. праця в рукописнім відділі Бібліотеки Рачинських, Познань. В осені 1944 служба в воєнно-повиннім підприємстві Бертольд на Шпельку”.

“Головні друковані праці:

(За виїмком науково-популярних статей по газетах та журналах і зреферовань нових видань).

1. Фридрих Людвиг Ян. Причинок до історії початків німецького націоналізму. (Дисертація на Берлінський університет). Берлін, 1933;
2. Йозеф Геррес, вістун німецької єдності. Львів, 1934;
3. Князь Репнін, генерал губернатор Саксонії. Берлін, 1936;
4. Маршал Вперед (Бліхер). Львів, 1936;
5. Нові дві вістки про Коліївщину. “Літопис Червоної калини”, IV, Львів, 1936;
6. Новий документ до історії повстання Острияниці. “Літопис Червоної калини”, VII–VIII, Львів, 1936;

7. Обікрадений ігумен. “Літопис Червоної калини”, VII–VIII, Львів, 1937;
8. Козацьке військо у Смоленській війні. “За Державність”. Зб. 7, Варшава, 1937 і окремою відбиткою;
9. Козацький проєкт Василя Капніста. “Сучасне й минуле”, II, Львів, 1939;
10. Матеріали до вербування українців у пруську армію XVIII віку. “Праці Українського Історично-Філологічного Товариства” II, Прага, 1939 (і окремою відбиткою);
11. Культура східних слов’ян (українці, білоруси, росіяне). “Підручник історії культури” вид. Г. Кіндерманном (в німецькій мові). Потсдам, 1940;
12. Пограничник Босий. “Праці Історично-Філологічного Товариства в Празі” III, Прага, 1941 (і окремою відбиткою);
13. Німецька цісарська корогва в Запорозькiм війську. Річник Остеуропа-Інституту за 1940 рік (в німецькій мові). Бреслау, 1941;
14. Історія української державности. “Гандбух дер Україне” від. І. Мірчук (в німецькій мові). Ляйпціг, 1941;
15. Німецько-українські зносини. “Гандбух дер Україне” від. І. Мірчук. (в німецькій мові). Ляйпціг, 1941;
16. Історія України, 4 випуски (перший випуск перевидано без змін). Прага, 1941–1942;
17. Студії з часів Наливайка I–IV. “Праці Українського Історично-Філологічного Товариства”, IV, Прага, 1942 (і окремою відбиткою);
18. Козацько-польська війна в році 1630. Річник Остеуропа-Інституту за 1942 рік (в німецькій мові). Бреслау, 1943;
19. Переяславська кампанія 1630 р. “Праці Українського Історично-Філологічного Товариства у Празі”, V, Прага, 1944 (і окремою відбиткою);
20. Україна в Російській імперії. 1764–1847. Брно, 1945 (габілітаційна праця на Віденському університеті)⁴⁴.

Після капітуляції Німеччини М. Антонович залишився у Берліні, де будь-що намагався зберегти цінну бібліотеку УНІБ⁴⁵. 4 липня 1945 р. його заарештували співробітники НКВС⁴⁶. Потрапивши до радянських таборів, учений не припинив науково-просвітньої діяльності. У неймовірно важких умовах каторги він по пам’яті намагався писати праці з історії України, українського мистецтва, театру і літератури. У бараках для в’язнів учений влаштовував лекції з історії античного світу, слов’ян, України та Росії⁴⁷. Помер Михайло Дмитрович Антонович у магаданській в’язниці, ймовірно, 24 листопада 1955 р.⁴⁸

Отже, будучи членом Українського історично-філологічного товариства у Празі, М. Антонович сприяв підтриманню сталого зв’язку його з українськими науковими установами і вченими у Німеччині. Завдяки

участі науковця та його пожегвам побачила світ низка видань УІФТ, у тому числі кілька томів “Праць” наукового товариства. Наукові доповіді М. Антоновича з історії раннього козацтва та історії України, що базувалися на неопублікованих матеріалах, виявлених у німецьких та австрійських архівах, стали вагомим внеском у розвиток української історичної науки.

¹ *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. – Прага: Б. в., 1942. – 372 с; *Він же.* 15 літ діяльності Українського історично-філологічного товариства в Празі (1923–1938) / С. Наріжний. – Прага: Б. в., 1938. – 16 с.

² *Ківишар Т.* Автобіографія Михайла Антоновича як складова його наукової біографії // Українська біографістика: зб. наук. праць / [редкол.: В. І. Попик (відпов. ред.) та ін.]. – К.: НАН України, НБУВ, Ін-т біограф. досліджень, 2008. – Вип. 4. – С. 137–153; *Хорунжий Ю.* “Не вмирає душа наша” (Українська еміграція в Чехо-Словаччині 1920–1940-х років) // Мужі чину: історичні парсуни. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – С. 277–316; *Він же.* Зазирає далеко вперед // Дзеркало тижня. – 2007. – 3–7 березня; *Чечина О. Д.* Історичні праці членів Українського історично-філологічного товариства в Празі (1923–1945 рр.) // Лінгвістика та лінгводидактика у сучасному інформаційному суспільстві: матеріали студентської науково-практичної конференції, 4–6 квітня 2007 р. – К.: Вид. центр. КНЛУ, 2007. – С. 417–421; *Віднянський С.* Культурно-просвітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945). – К.: Інститут історії України НАН України, 1994. – 84 с.

³ *Ківишар Т.* Автобіографія.... – С. 138, 140; ЦДАВО України, ф. 3956, оп. 2, спр. 52, арк. 17; ф. 3822, оп. 1, спр. 34, арк. 2; ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 422, арк. 4; оп. 2, спр. 30, арк. 2.

⁴ ЦДАВО України, ф. 3956, оп. 2, спр. 52, арк. 17; ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 422, арк. 4.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 422, арк. 4.

⁸ Український науковий з’їзд у Празі. – Прага: Б. в., 1934. – С. 130, 148.

⁹ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 422, арк. 4.

¹⁰ *Ківишар Т.* Автобіографія..... – С. 139; ЦДАВО України, ф. 3956, оп. 2, спр. 52, арк. 17.

¹¹ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 410, арк. 106.

¹² Там само, спр. 412, арк. 150; спр. 416, арк. 181 зв.

¹³ Там само, оп. 2, спр. 5, арк. 61.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само, оп. 1, спр. 411, арк. 28.

¹⁶ Там само, арк. 41.

¹⁷ Там само, оп. 2, спр. 5, арк. 63 зв.–64.

¹⁸ Там само, оп. 1, спр. 412, арк. 147.

¹⁹ Там само, арк. 145.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 4372, оп. 1, спр. 4, арк. 69.

²¹ Там само, ф. 3956, оп. 2, спр. 52, арк. 17; ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 422, арк. 4.

- ²² ЦДАВО України, ф. 4372, оп. 1, спр. 4, арк. 70 зв; ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 416, арк. 88.
- ²³ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 43–44 зв.
- ²⁴ Там само, оп. 1, спр. 416, арк. 179–179 зв.
- ²⁵ Там само, арк. 177 зв., 180 зв.
- ²⁶ ЦДАВО України, ф. 3956, оп. 1, спр. 9, арк. 14 зв.
- ²⁷ Там само, арк. 24 зв., 48 зв., 52, 61, 69 зв., 98.
- ²⁸ Там само, арк. 49 зв., 52.
- ²⁹ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 106.
- ³⁰ Там само, оп. 1, спр. 422, арк. 4–5.
- ³¹ Там само, спр. 416, арк. 141.
- ³² Там само, спр. 417, арк. 45, 47.
- ³³ Антонович М. Переяславська кампанія 1630 р. // Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. – Т. V. – Прага, 1944. – С. 36.
- ³⁴ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 417, арк. 32.
- ³⁵ Там само, арк. 15–16 зв.
- ³⁶ Там само, арк. 121.
- ³⁷ Держархів Львівської обл., ф. Р-2923, оп. 1, спр. 83, арк. 11.
- ³⁸ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 111.
- ³⁹ Там само.
- ⁴⁰ Там само, арк. 122.
- ⁴¹ Держархів Львівської обл., ф. Р-2923, оп. 1, спр. 83, арк. 11 зв.
- ⁴² ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 420, арк. 90.
- ⁴³ Там само.
- ⁴⁴ Там само, спр. 422, арк. 4–5.
- ⁴⁵ Українська політична еміграція 1919–1945: документи і матеріали. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 796; ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 124.
- ⁴⁶ Ківшар Т. Автобіографія... – С. 143.
- ⁴⁷ Пилипчук Г. Короткий спогад // В обіймах Карпат. – Львов, 1994. – С. 25; Тимошук В. Спогади про Михайла Антоновича / В. Тимошук // Український історичний журнал. – 1998. – № 3. – С. 134.
- ⁴⁸ Ківшар Т. Автобіографія... – С. 151.

Освещена научная деятельность М. Антоновича, участие ученого в работе Украинского историко-филологического общества в Праге. Впервые опубликована автобиография М. Антоновича и список его главных научных работ.

Ключевые слова: М. Антонович; научная деятельность; Украинское историко-филологическое общество в Праге; архивные исследования.

The article deals with the scientific activity of M. Antonovych, his participation in the work of Ukrainian historical-philological Society in Prague. For the first time published biography of M. Antonovych and a list of his main scientific works.

Keywords: M. Antonovych; the scientific activity; Ukrainian historical-philological Society in Prague; the archival research.